

BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ AZERBAJCAN ANAYASAL GELİŞMELER TARİHİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ

Prof. Dr. iur. LL.M Mehmet Merdan HEKİMOĐLU¹

ÖZET

Bu çalıŐmanın amacı, son bağımsızlık öncesi Azerbaycan anayasal gelişmeler tarihini karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelemektir. Bu kapsamda Azerbaycan'ın geçen yüzyılın başlarında tecrübe edilen kısa süreli ilk bağımsızlığından sosyalist cumhuriyet dönemine geçiŐi ve S.S.C.B.'nin dağılmasıyla tam bağımsızlığına yeniden kavuŐmasına kadar ki anayasal gelişme süreci incelenmiŐtir. Bu anayasa tarihi araŐtırmasında, Osmanlı – Türk anayasa gelişmeleri de Azerbaycan'daki mezkûr gelişme sürecine koşut olarak kısaca ele alındıktan sonra anayasacılık düşüncesi bakımından her iki devletin anayasal gelişmeleri karşılaŐtırılarak deđerlendirilmiŐtir. Değerlendirmede içinde bulunulan siyasal düzenin anayasal geliŐmelerdeki rolü, demokratik rejim veya totaliter diktatörlük rejimine geçiŐle birlikte anayasal gelişim sürecinde yaşanan deđerŐim incelenmiŐtir. Sonuç olarak, anayasal gelişmeler ile siyasi rejim arasında bir bađlılaŐım iliŐkisinin bulunduğu, siyasal rejimin demokratik veya anti - demokratik özelliklerde olmasının anayasal devlet düzeni oluşturma sürecini etkilediği, Sosyalist Cumhuriyet Döneminde totaliter bir diktatörlük düzeninin bütün aygıtlarıyla etkin olduğu, ancak geçmiŐ anayasal kurum ve kuralların alt - yapıda oluşturduğu yönetim geleneğinin günümüze kadar etkisini sürdürdüğu ve bu durumun 1995 tarihli Azerbaycan Anayasasının yapım sürecine ve içeriğine önemli katkıda bulunduğu görülmüŐtür.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Anayasalar, Türkiye, Siyasal Düzen, Anayasacılık

A COMPARATIVE PERSPECTIVE ON THE HISTORY OF CONSTITUTIONAL DEVELOPMENTS IN AZERBAIJAN BEFORE INDEPENDENCE

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the history of constitutional developments of Azerbaijan before independence from a comparative perspective. In this context, the constitutional development process has been examined from the short-term independence of Azerbaijan experienced in the beginning of the last century to the transition to the socialist republic period and its full independence with the dissolution of S.S.C.B. In this constitutional history research, Ottoman - Turkish constitutional developments were briefly discussed in parallel with the aforementioned development process in Azerbaijan. Then, the constitutional developments of both states were evaluated by comparing them with another in terms of constitutionalism. In this evaluation, the role of the political order in the constitutional developments was examined. In addition, the change in the constitutional development process that occurred due to the transition to the democratic regime or the totalitarian dictatorship regime was examined in this context. As a result, there is a relation between constitutional developments and political regime, the fact that the political regime has democratic or anti-democratic features affects the process of establishing a constitutional state order. It was also understood that a totalitarian dictatorship was effective with all its devices during the Socialist Republican Period. Nevertheless, it has been observed that the administrative tradition formed by the previous constitutional institutions and rules under the infrastructure has continued to influence the present day and this has contributed significantly to the construction process and content of the 1995 Azerbaijan Constitution.

Keywords: Azerbaijan, Constitutions, Turkey, Political Order, Constitutionalism.

¹ Uluslararası Fınal Üniversitesi Hukuk Fakültesi, mehmet.hekimoglu@final.edu.tr, merdanhekimoglu@gmail.com

GİRİŞ

Türkiye'nin iki yüzyılı aşan deneyimi kadar olmasa da Azerbaycan'ın anayasal gelişmeler tarihi bakımından ciddi bir birikimi, formasyonu ve müktesebatının mevcut bulunduğu ifade edilmelidir. Öyle ki Azerbaycan günümüzde istikrarlı bir demokratik rejime sahip pek çok Devletin anayasa yapım sürecinden çok daha eski ve köklü bir anayasal gelişim tarihine sahiptir. Özellikle Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla birlikte serbest piyasa ekonomisine dayalı özgürlükçü-demokratik sisteme geçen devletler içerisinde Azerbaycan'ın bu özel konumu oldukça dikkat çekmektedir.

Azerbaycan anayasal gelişmeler tarihi yüz yılı aşkın bir zaman dilimine dayanmaktadır. Çarlık Rusyası'ndan ayrılarak geçen yüzyılın başında bağımsız bir devlet olarak kurulmasından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti'nde anayasa yapımı konusunda ilk adım atılmıştır. Bununla birlikte daha sonra hayata geçirilen ve dünya üzerindeki etkileri çok derin olan Bolşevik Devrimi'nin hemen ardından gerçekleşen ilk bağımsızlık dönemi anayasa deneyimi oldukça kısa sürmüştür. Azerbaycan'ın Çarlık Rusya'sı yerine kurulan Sovyetler Birliği'ne dahil olması ile başlayan bu süreç, bu defa bağımsız bir devlet olarak olmasa bile, birçok yeni anayasa ile devam etmiştir. Ancak bu defa devletin değişen ekonomik ve siyasi yapısı yapılan anayasaların karakteristik özelliklerini şekillendiren temel etmen olmuştur. Bu dönemde yapılan anayasaların hepsinde içerisinde bulunulan totaliter-diktatörlük rejiminin derin etkisi ve izleri vardır. Serbest piyasa ekonomisi yerine merkezî bir kumanda ekonomisi ile Marksist – Leninist ideolojiye dayalı total-siyasi yapının dönemin anayasal gelişmelerine damga vurduğu görülmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan bağımsızlığına tekrar kavuşmuş ve anayasa yapım çalışmalarını, bu yeni dönemin ekonomik ve siyasi yapısına uygun olarak, yeniden başlatmıştır. Esasen anayasalar devletin temel düzenine ilişkin metinler olduklarından bu bağlam ülkede gerçekleşen radikal sistem değişikliklerinin doğrudan ve hızlıca anayasal düzleme de yansıtılması zorunluluk arz etmektedir. İşte bu düşünceye koşut olarak Azerbaycan'da merkezi planlamaya dayalı komuta ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine dayalı liberal demokrasiye geçilmek istenmiş ve anayasal düzen bu amaç doğrultusunda yeniden oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu hedeflere uygun bir sosyo-ekonomik ve siyasi yapının daha sonra ne ölçüde, fiilen hayata geçirilebildiği tartışmalı bir husustur. Ancak bu durum Azerbaycan anayasalarının anayasa mühendisliği tekniği bakımından başarılı örnekler olduğu gerçeğini değiştirmez. Ortaya çıkan anayasal ürünlerin niteliksel kalite seviyesinde Azerbaycan'ın son tam bağımsızlık öncesindeki işte bu zengin anayasal gelişmeler tarihi tecrübesine sahip olmasının kuşkusuz büyük payı vardır.

İşte bu makalemizle Azerbaycan anayasal gelişmeler tarihinin önemli aşamalarından birini oluşturan son tam bağımsızlık öncesi anayasal gelişmelerini tanımlayıcı, betimleyici, analitik ve karşılaştırmalı bir bakış açısıyla inceleyeceğiz. 20. yy. ilk çeyreğindeki oldukça kısa süren, ilk tam bağımsızlık dönemi bir kenara bırakılacak olursa son tam bağımsızlık dönemi öncesi ile kastımız Azerbaycan'ın 18 Ekim 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından, kendi kaderini belirleme şansını yakalayarak yeniden bağımsızlığını ilan ettiği tarihten önceki zaman dilimidir. İşte mezkûr döneme ait Azerbaycan anayasal gelişmeler tarihi incelenirken özellikle Osmanlı-Türk anayasal gelişmeler tarihindeki eş zamanlı örnekler ışığında konuları karşılaştırmalı olarak da ele alacağız. Temel amaç bu şekilde her iki devletin anayasal gelişmeler tarihindeki deneyimlerinin bundan böyle gerçekleştirecekleri anayasa yapım süreçlerinde birbirlerine karşılıklı olarak esin kaynağı olabilmelerine katkıda bulunmaktır.

1. AZERBAIJAN DEMOKRATİK HALK CUMHURİYETİ DÖNEMİ

1.1. Genel Olarak

Araplar tarafından 643 yılında fethedilip, İslamlaştırılan Azerbaycan daha sonraları farklı güçlerin yönetimi altına girmiştir (Hesmer, 2008: 23). Farslar, Yunanlılar, Romalılar, Araplar, Türkler, Moğollar ve tekrar tekrar Farslar bu bağlamdaki yabancı güçleri oluşturmaktadır (Morgenthales ve Heuser, 2009: 368, 369). Bu emperyalist güçlerin sonuncusu Ruslar olmuştur. Nitekim Orta Çağa özgü bir tarım ve din imparatorluğu olan Çarlık Rusyası'nda esaret altında yaşayan milletler arasında Azeriler de yer alıyordu. 18. yüzyıldan başlayarak emperyalist politikalar uygulayan Rusya İmparatorluğu, 19. asrın başlarında (Kuzey) Azerbaycan'ı kendi sınırlarına dahil etmiştir (Abbasov, 2017: 151).

Romanov Hanedanı yönetimindeki çarlık rejimine karşı Ekim 1917'de gerçekleşen Rus Devrimi'nin ardından anarşiyi ve iç anlaşmazlıkları önlemek için Azeri Müsavat, Ermeni Taşnak ve Gürcü Menşevik partilerinden meydana gelen Transkafkasya'nın üç ulusal partisi 11 Kasım 1917 tarihinde Transkafkasya Federal Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır (Geukjian, 2016: 85). Kurucu Meclis için yapılan seçimlerin ardından 23 Şubat 1918 tarihinde hükümetin oluşturulmasıyla birlikte Federasyon, Şubat 1918 başında, hem Seim adı verilen yasama organına hem de komiserlik olarak isimlendirilen yürütme organına sahip olmuştur (Hille, 2010: 68). 26 Mayıs 1918'de Gürcülerin Almanların önerilerine uyararak Federasyondan çekilip bağımsızlıklarını ilan etmelerinden iki gün sonra bu defa Azerbaycan ve Ermenistan da bağımsızlıklarını deklare etmişlerdir (Geukjian, 2016: 86).

Milli Şura adıyla oluşturulan Parlamentonun başkanı seçilen Müsavat Partisi lideri Mehmet Emin Resulzade'nin liderliğiyle 6 maddeden oluşan İstiklal Beyannamesi Tiflis'te kabul edilerek, Doğu dünyasında kurulan ilk bağımsız Müslüman Türk Cumhuriyeti olarak Azerbaycan'ın devlet ve yönetim şekli ilan edilmiştir (Mustafayev, 2013: 214-215). Böylece Resulzade önderliğinde Azerbaycan ilk defa bağımsızlığını 28 Mayıs 1918'de kazanmış ve milli, müstakil Azerbaycan Devleti kurulmuştur (Yılmaz vd., 2011: 97). Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin kurulması, Resulzade'nin yorumuyla, Rusların 116 sene süren yabancı egemenliğine son vermiştir (Fenz, 2000: 141). Azerbaycan milli devleti, temel hakların ve özgürlüklerin garanti altında olduğu, Yakın ve Orta Doğunun tarihinde o zamana kadar ki örnekler itibarıyla kendisiyle karşılaştırılmayacak ölçüde hukuk devletini kuran, Müslüman topraklardaki ilk parlamenter demokrasi olarak nitelendirilmektedir (Morgenthales ve Heuser, 2009: 369, 370).

Yeni kurulan devletin dayanak ve esaslarına ilişkin hükümleri bünyesinde barındırdığından İstiklal Beyannamesinin anayasal bir belge niteliğinde olduğunu ifade etmek yanlış bir tespit olmayacaktır. Ancak Beyanname'nin şekli anlamda bir anayasa olmadığı kuşkusuzdur. Anayasanın yokluğunun ortaya çıkardığı boşluk, devlete ilişkin bir takım temel kanunların çıkarılmasıyla doldurulmaya çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle sadece iki yıl devam eden I. Azerbaycan Cumhuriyeti Döneminde yetkin bir anayasa yapılamaması nedeniyle dönemin yönetimi bir takım anayasal belgelerle hükümet etme yoluna gitmiştir (Aliyev, 2010: 47). Bir nevi asli kurucu iktidar yetkisi olağanüstü devrim koşullarının yarattığı anayasal boşluk ortamında kullanılarak yeni devletin kuruluşuna ilişkin temel ilkeler belirlenmiş ve böylece Azerbaycan anayasal gelişmeler tarihindeki ilk adım başarıyla atılmıştır. Bu yolla, Çarlık Rusyası'nın idaresi altındaki esaret yaşamına bağımsız ve milli bir yeni cumhuriyet rejimi ve devleti oluşturularak son verilme istenmiştir.

Yani Azerbaycan anayasal gelişmeler tarihindeki ilk adımın eski rejimden radikal bir şekilde kopuş ile yeni ve köklü bir devlet düzeni oluşturma bağlamında atıldığının ifade edilmesi yanlış bir tespit ve değerlendirme olmayacaktır. Üstelik bu anayasal belgeyle de yetinilmeyerek; hükümet, parlamento veya vatandaşlık ile ilgili olanlar gibi devletin inşasına yönelik bazı yasalar kabul edildikten sonra, bir anayasa taslağı da hazırlanmış olmasına karşın, 1920’de Kızıl Ordu’nun Bakü’yü işgaliyle artık bunun oylamaya sunulması mümkün olmamıştır (Morgenthaler ve Heuser, 2009: 370).

Azerbaycan Cumhuriyeti tarihinde özgürlüklere ilişkin ilk yazılı belge vasfında olan (Aliyev, 2010: 47) ve toplam 6 maddeden oluşan İstiklal Beyannamesinin içeriğinde şunlar almaktadır (Mustafayev, 2013: 215): Beyannamenin ilk maddesinde Azerbaycan halkının egemenliğin sahibi olduğu ifade edilmekte ve Azerbaycan’ın bağımsız bir devlet olduğu belirtilmektedir. Beyannamenin ikinci maddesinde ise devlet şekli olarak Azerbaycan’ın demokratik bir cumhuriyet olduğuna değinilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bütün milletlerle ve özellikle mücavir millet ve devletlerle iyi ilişkiler tesis edeceği hususu ise Beyannamenin üçüncü maddesinde yer almaktadır. Beyannamenin dördüncü maddesine göre, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, millet, mezhep, sınıf ve cins ayrımı yapmaksızın bütün vatandaşlarına siyasi ve vatani hukuk sağlayacaktır. Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti, sınırları içerisinde mevcut bulunan bütün milletlerin medeni gelişimlerine de meydan vermekle yükümlü kılınmıştır (m. 5). Beyannamenin altıncı maddesi ise Azerbaycan Kurucu Meclisi toplanıncaya kadar, en yüksek yetkili merci olarak, genel oy ile belirlenen ve Milli Şuraya karşı sorumlu olan geçici hükümeti yetkilendirmiştir.

1.2. 1918 Azerbaycan İstiklal Beyannamesi’nin Sened-i İttifak ile Karşılaştırılması

1918 Azerbaycan İstiklal Beyannamesi, Osmanlı-Türk anayasal gelişmeler tarihi bakımından ilk adım niteliğinde olan 1808 tarihli Sened-i İttifak ile karşılaştırılabilir. Öncelikle arada 110 sene gibi çok ciddi bir zaman dilimi bulunmaktadır. Dünyanın en eski iki anayasasının 1787 A.B.D. ve 1791 Fransa Anayasaları olduğu gerçeği dikkate alındığında, 1808 tarihi dünya anayasal gelişmeleri bakımından bile çok eski bir tarihe karşılık gelmektedir. Bu nedenle 1918 İstiklal Beyannamesi geç kalmış bir anayasal belge değildir. Aksine 1808 Sened-i İttifak çok erken tarihli bir anayasal dokümandır.

İkinci olarak Sened-i İttifak artık son zamanlarına yaklaşmakta olan Orta Çağa özgür bir tarım din imparatorluğunun çöküş dönemine girmesi nedeniyle taşrada kaybolan otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla merkezi yönetimle taşradaki yerel derebeyleri arasından yapılan ve karşılıklı tavizleri içeren akdi bir metin olmasına karşın, İstiklal Beyannamesi, Azeri ulus devletinin ilk kuruluşuna ve bağımsızlığına ilişkin olarak Milli Meclis tarafından yapılan tek taraflı ve deklaratif bir belgedir. Sened-i İttifak 7, İstiklal Beyannamesi ise 6 maddeden oluştuğundan her iki anayasal belgenin de metin itibarıyla düzenleme kapsamının hacmi birbirine oldukça yakındır.

Azerbaycan İstiklal Beyannamesi’yle ilk defa halkı Müslüman bir devlette parlamenter demokratik hukuk devleti rejimi kurulduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı – Türk anayasa gelişmeler tarihinin ilk anayasası olan 1876 Kanun-u Esasisi’nde özellikle İkinci Meşruiyetin ilanından sonra yapılan 1909 değişiklikleriyle birlikte parlamenter demokratik hukuk devletinin bütün anayasal kurum ve kurallarıyla çok daha önceden ihdas edildiğinin belirtilmesi gerekir (Gözler, 2019: 21, 22).

Gerçekten de Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi farklı siyasi partilerin varlığı, özgür basın, parlamento, anayasal devlet, hükümetin parlamento karşısındaki siyasi sorumluluğu, kamuoyu denetimi, sivil toplum örgütleri, denetim, denge, hesap verebilirlik, sert anayasa, bağımsız yargı, yumuşak güçler ayrılığı, temel hakların güvence altında olması gibi dinamikleri bakımından hiç değilse de jure, yani hukuki anlamıyla parlamenter demokrasinin Osmanlı Devleti'nde erkenden hayata geçirildiği görülmektedir. Gerçi daha sonra siyasi sistemin hükümet sistemi dışındaki diğer unsurları olan siyasi kültür, parti sistemi, seçim mekanizması, siyasi tarih, siyaset sosyolojisi ve psikolojisi gibi özellikleri ile modernleşmenin kentlileşme, bireyleşme, eğitim, sermaye birikimi, ulaşımın ve iletişimin gelişmesi, burjuvalaşma, ticarileşme, kadın hakları, mesleklaşma, uzmanlaşma, işbölümü, profesyonelleşme, rasyonelleşme dinamikleri bakımından ülkedeki mevcut bulunan eksikler ve özellikler böyle bir rejimi uzun süre yaşatamamış ve devlet yönetimi kısa süre içerisinde İttihat ve Terakki Partisi'nin otoriter yönetimi altına girmiştir. Ancak daha sonraları gerçekleşen bu de facto, yani eylemli durum, parlamenter rejim konusunda yapılan ilk hukuki tespiti geçersiz ve değersiz kılmamaktadır.

2. AZERBAJCAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ DÖNEMİ

2.1. Genel Olarak

Gizli planlarının ifşa olmasından endişe duyan Lenin zaman kazanmak ve göz boyamak amacıyla başlangıçta Rus Çarlığı altındaki esir milletlere bağımsızlık taahhüdünde bulunmasına karşın kısa bir süre sonra verdiği sözü tutmayarak, 20 Nisan 1920 tarihinde, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin varlığına silah zoruyla son vermiştir (Yakar, 2018: 308). Komünist/Bolşevik 11. Kızıl Ordu tarafından işgale uğrayan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti böylece Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne dahil edilmiştir (Thatcher, 2011: 245). İşgalle birlikte Azerbaycan anayasal gelişmeler tarihinin ilk aşaması olan Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti dönemi, yaklaşık iki yıla varan bir uygulamadan ardından, sona ermiştir.

Azerbaycan anayasal gelişmeler tarihinin son bağımsızlık öncesi ikinci dönemini oluşturan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dönemi, tıpkı ilk dönemdeki gibi, yine devlet düzeni ve idare rejimindeki köklü değişiklikler bağlamında gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın ilk bağımsız devlet denemesi olan Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin Rus işgaliyle resmi ve fiili olarak sona ermesi, Azerilerin kolektif vicdanında bu dönemin azalmayan bir bağlılık ve saygıyla hatırlanmasına engel olamamıştır. Nitekim bunun günümüzdeki bir yansıması olarak Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti'ne bağlılık resmi olarak vurgulanmaktadır: Yürürlükteki Azerbaycan Anayasası'nın 23. maddesinde belirtilen bayrak, arma ve marş gibi günümüz devlet sembolleri geniş kapsamlı olarak o dönemdeki Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti'nde kullanılan, daha doğrusu taslağı yapılan sembollere dayanmakta, 28 Mayıs'ın ulusal bayram ilan edilmesiyle de yine o dönemdeki bağımsızlık ilanı hatırlanmaktadır (Morgenthaler ve Heuser, 2009: 370).

Marksist-Leninist ideolojiye ve merkezi planlamaya dayalı kumanda ekonomisini esas alan çok milletli bir totaliter diktatörlük devlet düzenine sahip bulunan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (S.S.C.B.) parçası olarak Azerbaycan, bu yeni rejime uygun olarak, anayasal sistemini yeniden oluşturmak zorunda kalmıştır. Anayasalı bir hayata geçişin temellerinin atıldığı Sovyet egemenliği döneminde Azerbaycan'da yetmiş yıllık süre zarfında komünist ideolojinin gereklerine uygun içerikte oluşturulan, 19 Mayıs 1921, 26 Mart 1927, 14 Mart 1937 ve 21 Nisan 1978 tarihli Anayasalar olmak üzere, toplam dört anayasanın kabul edildiği görülmektedir: (Hasanova, 2019:132, 133).

2.2. 1921 Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası

21 Nisan 1920 tarihinde zamanın Meclis üyelerince oy çokluğu ile kabul edilen *Yönetimin Komünistlere Devrine İlişkin Parlamento Kararı* ile birlikte Azerbaycan'da rejim değişikliği gerçekleşmiştir (Aliyev, 2010: 47). Daha sonra sosyalist toplumu oluşturmak amacıyla hazırlanan ve Sovyet döneminin ilk Azerbaycan anayasası olan 1921 Anayasası, 19 Mayıs 1921 tarihinde, Birinci Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kurultayı'nda görüşülerek kabul edilmiştir (Mehmetoğlu, 2010: 6). İstiklal Beyannamesi'nin anayasa değil de bir anayasal belge olduğu dikkate alındığında, 1921 Anayasası Azerbaycan'ın ilk Anayasasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan'ın ilk Anayasası, Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti kurulduğunda, sovyetleştirme kapsamında yürürlüğe girmiştir (Morgenthaler ve Heuser, 2009: 370).

İstiklal Beyannamesi'ndeki "Halk Cumhuriyeti" yerine Sovyet modeline göre teşkilatlanmış, biçimsel olarak bağımsız bir sosyalist cumhuriyet yapılanmasını içeren 1921 Anayasası, 5 bölüm, 15 fasıl ve 104 maddeden meydana gelmektedir (Abbasov, 2017: 31). Anayasanın ilk maddesinde, burjuva sınıfını def etmek için proletaryanın diktatörlüğünü sağlamak Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (S.S.C.) görev olarak verilmiş, 14 maddeden meydana gelen genel hükümlere dair bölümde yer alan hakların öznesi olarak ise yalnızca emekçiler kabul edilmiştir (Aliyev, 2010: 47, 48). İşçi, köylü ve asker temsilcilerinin oluşturduğu Azerbaycan Sovyetler Kongresini en yüksek yasama organı (m. 3, 15); başkan, başkan yardımcısı ve halk komiserlerinden oluşan Halk Komiserleri Sovyeti'ni yürütme organı (m. 32,35,41) olarak kabul eden Anayasa; yargı organına, temel hak ve özgürlüklere, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesine ve kendi değiştirilişi bakımından özel bir düzenlemeye yer vermemiştir (Abbasov, 2017: 33 vd.).

2.3. 1921 Azerbaycan Anayasası'nın 1921 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Karşılaştırılması

1921 Azerbaycan Anayasasını yine aynı yılda yapılan 1921 Türk Teşkilatı Esasiye Kanunu ya da Anayasası ile karşılaştırdığımızda, öncelikle ifade edilmelidir ki bazı benzer yönlerine karşın her iki anayasanın yapılış koşulları ve öngördükleri model birbirinden oldukça farklıdır. 1921 Azerbaycan Anayasası totaliter bir sosyalist cumhuriyet modelini S.S.C.B.'nin işgaliyle hukuki olarak yaşama geçirmeyi amaçlamışken, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu Ulusal Kurutuluş Savaşının zor koşullarında bütün kaynakları tek elde ve T.B.M.M. çatısı altında toplayıp, milli mücadeleyi başarıya ulaştırmayı hedeflemiştir. Kuvvetler birliğine dayalı meclis hükümeti sistemini kabul etmiş, yasama, yürütme ve yargıdan oluşan devletin bütün görev ve yetkilerini Meclis bünyesinde toplamıştır. Kurtuluş Savaşı ve devrimlerin bu çerçevede daha hızlı ve etkin bir şekilde başarıya ulaştırılabileceği düşünülmüştür. Ancak nihai hedef Batı'daki tam karşılığıyla ulusal bir burjuva demokratik cumhuriyetini oluşturmaktır.

1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu, Osmanlı-Türk anayasal gelişmeler tarihinin ilk anayasası olan 1876 Kanunu Esasisi'ni yürürlükten kaldıran bir hükmü bünyesinde barındırmadığından ikili bir anayasal düzenin yürürlükte olmasına izin vermiştir. Oysa 1921 Azerbaycan Anayasası yürürlüğe girmesiyle birlikte tekli bir anayasal düzeninin uygulanmasını sağlamıştır. Milli Egemenlik ilkesi ilk defa 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda öngörülmüştür. Oysa yukarıda da belirtildiği üzere, Azerbaycan anayasal gelişmeler tarihinin ilk belgesi olan 1918 tarihli İstiklal Belgesi bu tarihten kısa bir süre öncesinde söz konusu ilkeyi kabul edip, ilan etmiştir.

1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu 23 madde ve bir geçici maddeden oluşan oldukça kısa ve dolayısıyla çerçeve anayasa modeline uygun bir anayasa iken, 1921 Azeri Anayasası 104 maddeden oluşan ayrıntılı metin yapısıyla düzenleyici veya kazuistik anayasa anlayışına daha yakın bir anayasal konseptle kaleme alınmıştır.

1921 Azeri Anayasasının kazuistik bir anayasa yöntemine dayalı olarak yapılması isabetli bir tercih olmamıştır. Zira anayasal düzenler uzun süreli istikrar isteyen düzenlerdir. Anayasaların genel bir takım ilkeleri getirmenin ötesinde aşırı düzenleyici ya da kazuistik bir yöntemle yapılmaları halinde, daha kısa bir zaman dilimi içerisinde sosyal gelişmelerin yarattığı ihtiyaçlara, katı anayasa konsepti üzerinden zor değiştirilebilmeleri nedeniyle, cevap verememeleri gibi bir zorlukla karşılaşp, toplumsal sıkıntılara yol açabilirler ki tarihsel süreç içerisinde en uzun süre yürürlükte kalmış anayasaların, A.B.D. Anayasası örneğinde de görüldüğü üzere, kısa veya çerçeve anayasa usulüne göre hazırlanan anayasalar olmasını yine bu bağlamda düşünmek gerekir (Özbudun, 2018: 39).

Bununla birlikte her iki anayasada da yargı organı düzenlenmemiş, temel hak ve özgürlüklere yer verilmemiş, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesi ile anayasanın değiştirilmesi konularına değinilmemiştir. Anayasa hükümlerinin değiştirilmesinde, normal kanunlara göre daha özel ve ağırlaştırılmış bir usul ve esas rejimi öngörülmediğinden her iki anayasanın da *yumuşak* ya da *bükülür anayasa* anlayışına uygun bir modeli temsil ettikleri ifade edilmelidir.

2.4. 1927 Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası

Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile S.S.C.B.'nin kurulması ve Azerbaycan'ın bunlara resmen katılımının ardından, bu yeni devlet organlarının yapılanması ve işlevlerinde gerçekleştirilen önemli değişikliklere koşut olarak ortaya çıkan ihtiyaç nedeniyle, Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi başkanı, Azerbaycan Komünist Bolşevik Partisi temsilcileri, bazı Halk komiserleri ve Bakü Sovyeti'ndeki bir temsilciden oluşan Merkez Yürütme Komitesi'nce hazırlanan ve 5 bölüm, 9 fasıl ve 101 maddeden oluşan yeni Anayasa, 26 Mart 1927 tarihinde, V. Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kongresi tarafından kabul edilmiştir (Abbasov, 2017: 46). Azınlıkların haklarıyla ilgili dönemin ölçütleri itibarıyla ileri düzenlemeler getiren 1927 Anayasası 15. maddesiyle, ırkı ve etnik kimliğine bakılmaksızın ulusal azınlıkların eşitliğini vurgulamış, 15. madde hükmüyle ise kongreler, mahkemeler, kamusal alanlar ve gerçek hayat gibi mahfillerde azınlıklarını kendi dillerini kullanmaları yanında, okullarda kendi dillerinde eğitim görme haklarını da tanımıştır (Paşaveya vd., 2013: 96). Azerbaycan Sovyetleri Kongresi'nin seçtiği üyelerden oluşan Merkez Yürütme Komitesi (m. 23) ve Prezidyumu (Riyaset Heyeti) yasama yetkisine, Merkez Yürütme Komitesi'nin atadığı Halk Komiserler Sovyeti yürütme yetkisine (m. 38), halk mahkemeleri kararlarını temyiz sıfatıyla inceleme yetkisi üst derece mahkemesi olarak Yüksek Mahkemeye (m. 51) verilmiş, bazı vatandaş hakları düzenlenmiş, yerinden yönetim organlarının yetki sahaları geniş tutulmuş, anayasanın üstünlüğüne ilişkin ise herhangi bir hüküm getirilmemiştir. (Abbasov, 2017: 46 vd.).

2.5. 1927 Azerbaycan Anayasası'nın 1924 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Karşılaştırılması

1927 Azerbaycan Anayasasının, Türk anayasal gelişmeler tarihi itibarıyla 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu ya da Anayasası ile karşılaştırılabilmesi mümkündür. 1927 Azerbaycan Anayasası artık sosyalist blok içerisinde yer alması kesinleşen bir devletin, devlet yapılanmasını ve organlarını yeni yönetim paradigmasına bütünüyle adapte edebilmek amacıyla yapılmıştır.

Proleter bir diktatörlük rejimini içeren S.S.C.B. modeli, 1927 Anayasası'nın ana karakterine tamamıyla nüfuz etmiştir. 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen, 24 Nisan 1924 tarihli ve 71 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 1924 Anayasası ise 29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet rejiminin ardından savaş koşullarında hazırlanan 1921 Anayasasının olağan dönem devlet idaresi bakımından yetersiz kalması, 1876 Anayasasının ise yeni rejim ile olan yapısal bağdaşmazlığı nedeniyle, hazırlanıp, yürürlüğe sokulmuştur. Böylece 1921 Anayasası ve 1876 Anayasası'nın yürürlükte olmasından kaynaklanan ikili anayasal düzene son verilmiş ve Batılı anlamda bir demokratik modele ulaşabilmek bakımından yapılan devrimlere koşut olarak Cumhuriyetçi bir anayasal model ortaya konulmak istenmiştir. Söz konusu anayasal modelin esaslarını içeren temel ilkeler 5.2.1937 tarih ve 3115 sayılı Kanun ile Anayasanın ikinci maddesine eklenmiş ve Türkiye Devletinin, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı olduğu belirtilmiştir.

1927 Azerbaycan Anayasası, Merkez Yürütme Komitesi adı verilen özel bir kurucu meclis eliyle hazırlanıp V. Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kongresi adı verilen bir Meclis tarafından kabul edilmesine karşın 1924 Anayasası özel bir kurucu meclis eliyle hazırlanmamıştır. Normal T.B.M.M. seçimleri sonucunda ortaya çıkan Parlamento hem yasama yetkisini kullanarak yasama işlemlerini gerçekleştirmiş hem de kendi tüyeleri içerisinde seçtiği bir komisyon eliyle hazırlattığı 1924 Anayasasını kabul etme yoluna gitmiştir. Bu durum sadece yeni bir anayasa yapmakla görevli Amerikan tipinden farklı olarak Fransız usulü konvansiyon ya da kurucu meclis uygulamasına karşılık gelmektedir. Zira kurucu meclisin bu ikinci türünde parlamentolar hem normal yasama faaliyetlerini yürütürler hem de yeni anayasayı yapım faaliyetinde bulunurlar (Gözler, 2019: 28).

Kazuistik ve yumuşak anayasa modeline dayalı 1927 Anayasası anayasal değil de anayasalı bir devlet modelini esas almıştır. Zira anayasalı devletlerde görünüşte bir anayasa vardır ancak bu normal bir anayasadan beklenen işlevleri yerine getirmez. Nitekim Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nin 16. maddesinde temel hakların güvence altında olmadığı ve güçler ayrılığının mevcut bulunmadığı toplumlarda anayasanın varlığından da söz edilemeyeceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu tür devletlerde anayasacılık düşüncesinin temellerini oluşturan devlet iktidarının sınırlandırılması, temel hakların güvence altına alınması, parlamentonun yetkilerinin kral karşısında genişletilmesi gibi anayasalardan beklenen fonksiyonların gerçek bir karşılığı bulunmaz. Üstelik anayasanın normal kanunlar gibi değiştirilebilmesinin mümkün olduğu bir yumuşak anayasa modelinde, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesinin bir anlamı olmayacağından, anayasaların kendilerinden beklenen geleneksel işlevlerin bütünüyle anlamını yitirmesi durumu söz konusu olacaktır.

Buna karşın katı anayasa modelinin geçerli olduğu anayasal devletlerde ise sınırlı bir devlet iktidarı anlayışı geçerlidir. Temel hak ve özgürlükler özellikle ve önemle devlete karşı korunur. Zira modern devletler artan görev ve yetkilerine bağlı olarak bireyin özgürlükleri üzerinde Demokles'in Kılıcı gibi en büyük tehlikeyi oluştururlar. Adına anayasa dediğimiz ve Kelsengil manada normlar hiyerarşisindeki en üstün kuralları oluşturan, kanunlara göre zor değiştirilebilen ve istikrarlılık gerektiren bir takım özel hukuk kuralları vasıtasıyla devlet iktidarının sınırlandırılması fikri bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Yani anayasacılık düşüncesi, anayasal hareketler ve anayasalar bireyin devlete karşı korunmasını esas alan modern zamanlara ait kavramlardır.

İşte bu anlayış doğrultusunda 1927 Azerbaycan Anayasası'na kıyasla, Fransız İhtilali'nin doğal hak anlayışının yansımaları olarak kişi hakları ile siyasi haklara bünyesinde çok daha ayrıntılı bir şekilde yer veren 1924 Anayasası (m. 68-88), anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesini 103. maddesinde öngörmüş, üye tamsayımın üçte iki oy çokluğunu aramak suretiyle anayasanın değiştirilmesini kanunlara göre daha zor koşullara bağlamış, devlet şeklinin cumhuriyet olduğuna dair düzenlemenin ise değiştirilemeyeceğini kabul etmiştir (m. 102). Ancak bütün bu olumlu hükümlerine karşın toplam 105 maddeden oluşması nedeniyle tıpkı 1927 Azerbaycan Anayasası gibi kazistik bir anayasa modeline karşılık gelen 1924 Anayasası, kendisine aykırı kanunları yaptırıma tabi tutacak bir Anayasa Mahkemesi kurumu oluşturmamış, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin ise ancak kanun dairesinde varlığını kabul etmek suretiyle yasama organının keyfi birtakım sınırlamalarına engel olacak bir etkili güvence rejimi getirmemiştir.

2.6. 1937 Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası

1936 yılında Stalin'in yönetimi altındaki Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti yeniden parçalanmış ve Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'ni yeniden kurmuştur ki bu tarihten itibaren Sovyetler Birliği'nin sona ermesine kadar bu yeni kurulan Cumhuriyet varlığını devam ettirmiştir (Morgenthaler ve Heuser, 2009: 370, 371). Birlik üyesi devletlerin sayısını 7'den 11'e arttıran ve S.S.C.B.'nin federal siyasi yapısını tespit eden 5 Ocak 1936 tarihli S.S.C.B. Anayasası'nın ortaya çıkardığı yeni durum nedeniyle Azerbaycan'da yeni bir anayasa yapılması mecburiyeti hasıl olmuştur (Aliyev, 2010: 48). Bu nedenle 1936 yılında "Stalin Anayasası"nın S.S.C.B.'de kabul edilmesinin hemen ardından buna uygun bir anayasa yapılması için çalışmalara başlanmış ve 14 Mart 1937 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki üçüncü Anayasa kabul edilerek yürürlüğe sokulmuştur (Mehmetoğlu, 2010: 6). Dokuzuncu Azerbaycan Sovyet Kongresince kabul edilen (Zardabli, 2014: 536) söz konusu Anayasa Azerbaycan Cumhuriyeti'ni bu bağlamda işçi ve köylülerin sosyalist devleti olarak deklare etmiştir (Wilson, 2013: 57). Böyle yeni Anayasa da tıpkı önceki sosyalist dönem anayasalar gibi içinde bulunduğu S.S.C.B. rejiminin ideolojik oryantasyonundaki yeni yönelimlere koşut olarak içinde bulunduğu devlet düzenini yeniden şekillendirme yoluna gitmiştir.

14 fasıl, 155 maddeden oluşan ve başlangıç kısmı bulunmayan 1937 Anayasası, Azerbaycan S.S.C.'nin Yüksek Sovyeti'ni yegâne yasama organı, Yüksek Sovyet tarafından atanan Halk Komiserleri Sovyeti'ni yürütme organı; "Azerbaycan Yüksek Mahkemesi, Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Bölge Mahkemesi, S.S.C.B. Yüksek Sovyeti'nin kararıyla kurulan S.S.C.B. Özel Mahkemeleri ve Halk Mahkemeleri"ni ise yargı olarak kabul etmesi yanında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yürürlüğe giren önceki anayasalara kıyasla, "sosyal yapılanma", "temel hak ve ödevler", "Nahçıvan Otonom S.S.C.'nin Devlet İktidarının Yüksek Organları", "Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Devlet İdaresi Organları" ile "Mahkeme ve Savcılık" gibi yeni birtakım fasıllar getirmek suretiyle farklılaşmıştır (Abbasov, 2017: 54 vd.). Yargı erkinin şekli de olsa anayasal teminat altına alınmasının da 1937 Anayasası tarafından getirilen bir yenilik olduğunun yine bu bağlamda ifade edilmesi gerekmektedir (Aliyev, 2010: 49). Düzenleme alanının bu yeni fasıllarla genişlemesine koşut olarak 1937 Anayasası çerçeve anayasa tipinden oldukça uzaklaşmış ve kendinden önceki 1921 ve 1927 Azerbaycan Anayasaları'na göre çok daha kazistik bir anayasal düzenleme modelini benimsemiştir.

Katı anayasa anlayışının bir sonucu olarak Yüksek Sovyet'in Anayasayı ancak 2/3 oy çoğunluğuyla değiştirebileceği öngörülmüş; çalışma, dinlenme, sosyal güvenlik gibi sosyal ve ekonomik haklar ağırlıkta olmak üzere temel hak ve özgürlükler geniş bir şekilde düzenlenmesine karşın; din, ifade, basın ve toplantı gibi özgürlüklere yönelik gerekli güvenceler getirilmemiştir (Mehmetoğlu, 2010: 6,7). Yani bu özgürlüklerin normatif tezahürünün anayasada yer almasına karşın, işlerlik bakımından yeterli araçlarla donatılmadığı görülmektedir (Aliyev, 2010: 49).

Bununla birlikte Anayasanın, önceki Azerbaycan anayasalarından farklı bir şekilde, kişi hak ve ödevlerini ayrı bir bölüm ayırarak düzenlemesi ve genel, eşit, doğrudan seçim hakkı ile gizli oy ilkelerini de içerecek şekilde siyasi haklara yer vermesi dikkat çekicidir (Abbasov, 2017: 64,65). Öyle ki 1937 Anayasası anayasal hak ve özgürlükleri iki kat fazlalaştırmış, ayrıca hak ve özgürlükler kataloğu öngörmüştür (Aliyev, 2010: 48). Ancak bu kapsamdaki hak ve özgürlüklerin, sistemin proletaryanın mutlak sınıfsal egemenliğine dayalı bir totaliter diktatörlük rejimi olduğu gerçeği dikkate alındığında, salt birey olmak dolayımında hak özneliğini esas alan Batı'daki 18. yy. ferdiyetçi temel hak anlayışından uzak olduğunun, ifade edilmesi gerekiyor. Kişilerin Anayasa'daki hak ve özgürlüklerden yararlanabilmeleri ancak egemen ideolojik paradigmaya sadakatleri oranında mümkündür. Devlete karşı ileri sürülebilen ve rasyonalist felsefenin türevi doğal haklar boyutuyla modern zamanlara ait temel hak anlayışı henüz geçerlilik kazanmamıştır. Üstelik değiştirilebilmesi normal kanunlara göre daha ağırlaştırılmış bir parlamento çoğunluğun oyuyla mümkün olabilmesi nedeniyle bükülmez bir anayasa olan 1937 Anayasası, kendisine aykırı kanunları yaptırıma tabi tutacak bir Anayasa Mahkemesi de ihdas etmemiş, böylece bireylerin anayasal hak ve özgürlüklerinin karakuşu bir anlayışla sınırlandırılmasına engel olabilecek etkili bir denetim mekanizması öngörmemiştir.

2.7. 1937 Azerbaycan Anayasası'nın 1924 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Karşılaştırılması

1937 Azerbaycan Anayasası yürürlüğe girdiğinde Türkiye'de, 1924 Anayasası yürürlükte bulunmaktaydı. Bununla birlikte 1924 Anayasa'sında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ifade etmek gerekirse örneğin 1937 Azerbaycan Anayasası'yla getirilen genel oy ilkesi Türkiye'de 1924 Anayasası'nda 5.12.1934 tarih ve 2599 sayılı Kanunla Anayasanın 10. ve 11. maddelerinde yapılan değişiklik sonucu, milletvekili genel seçimlerinde kadınların da seçme ve seçilme hakkının tanınmasıyla birlikte yaşama geçirilmiştir. Yine 1937 Azerbaycan Anayasası'nda öngörülen doğrudan seçim hakkı ve gizli oy ilkeleri Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde seçim kanunlarında değişiklik yapılmak suretiyle, sırasıyla ilk defa, 1946 ve 1950 seçimlerinde uygulanmıştır (Gözler, 2019:185).

1924 Anayasasında yerel yönetimler konusunda sadece vergi ile düzenlemeler bakımından il özel idaresi ve belediyelerden dolayı olarak bahsedilmiş ve bu konuda özel bir anayasal düzenleme rejimi getirilmemiştir. Nitekim Anayasanın 84. maddesine göre vergilerin tarhiyatı ve toplanmasının sadece kanunla yapılabileceği öngörülmüş, ancak devlet, il özel idareleri ve belediyelerce geleneksel olarak toplanan vergilerin kanunları çıkarılıncaya kadar toplanmaya devam edilebileceği ifade edilmiştir. Buna karşın 1937 Azerbaycan Anayasası il, ilçe ve köylerde bölgesel ekonomik, siyasi ve kültürel gelişimin gerçekleşmesine rehberlik etmek, kendilerine bağlı bulunan idari organların faaliyetini idare etmek, kamu düzenini sağlamak, kanunların yürütülmesini ve vatandaşların haklarının korunmasını temin etmek yanında yerel bütçeyi düzenlemek göreviyle yetkilendirilmiş olan, kanunlar çerçevesinde kararlar ve emirler verme yetkisine malik yerel yönetim organları statüsünde "İşçi Temsilcileri Sovyetleri"ni kurmuştur (Abbasov, 2017: 63, 64).

2.8. 1978 Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası

Birlik düzeyinde yeni anayasa reformları yapılması için ortaya konulan çabalar 1977 tarihli *Brejnev Anayasası'nın* yapılmasına yol açmıştır ki bu durum sonunda Azerbaycan S.S.C.'nin üçüncü anayasasını elde etmesine de neden olmuştur (Morgenthaler ve Heuser, 2009: 371). 1977 S.S.C.B. Anayasası'nın kabul edilmesinin ardından Birliğe üye devlet olarak Azerbaycan'ın buna uygun bir yeni anayasa yapması amacıyla kurulan Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı anayasa taslağı üzerinde kamu tartışması yapılmış ve 21 Nisan 1978'de Azerbaycan S.S.C. Yüksek Sovyeti tarafından olağanüstü toplantı yapılmak suretiyle hazırlanan bu metin kabul edilmiştir (Abbasov, 2017: 67, 68). Yeni Azerbaycan S.S.C. Anayasası 7 Ekim 1977 tarihli S.S.C.B. Anayasası'nın hemen hemen aynısı hükümler içeren bir anayasadır (Mehmetoğlu, 2010: 7). 1978 tarihli Azerbaycan S.S.C. Anayasası, 7 Ekim 1977 tarihini taşıyan, temel felsefesi toplumun ve devletin sosyalist özelliğini ve demokratikleşme sürecini pekiştirmeye yönelik olan S.S.C.B. Anayasası'na koşut düzenlemeler içeren bir yapıdaydı (Aliyev, 2010: 49). Dolayısıyla S.S.C.B. Anayasaları'nın aynen alınması suretiyle federe devlet anayasalarını yapma geleneği 1978 Anayasası'yla da aynen devam etmiştir (Aliyev, 2010: 49).

Egemenliğin bütünüyle halka ait olduğunu belirten 1978 Anayasası 11 bölüm, 22 alt başlık ve 185 maddeden meydana geldiğinden kazuistik bir düzenleme yapısına sahipti ve diğer Azerbaycan anayasalarına göre çok daha geniş düzenlemeler içeriyordu (Hasanova, 2019: 134). Hatta daha da ileri giderek Azerbaycan'ın son bağımsızlığı öncesi tarihindeki en kazuistik Anayasanın işte bu 1978 Anayasası olduğu ifade edilmelidir. Devletin temel organlarının kuruluşu, işleyişi ve birbirleriyle olan ilişkileri yanında temel hak ve özgürlüklerin anayasalarda düzenleme konusu olarak mevcut bulunmaları beklenir. Bunun ötesine geçen düzenlemelerin anayasalarda yer alması zorunlu değildir. Oysa 1978 Azerbaycan Anayasası'nda bir anayasada bulunması gerekmeyen, normalde daha alt seviyedeki normlarla düzenlenmesi gereken, ayrıntı niteliğindeki pek çok hususa da yer verilmiştir. Anayasa'da geniş yer ayrılan kültür konusu bunlardan birini oluşturmaktadır. Konjontürel olarak yönetici elitlere egemen olan tek bir yanılmaz kurucu aklın rehberliğinde devletin kültürel araçlarla toplumu tek tip halinde ve resmi ideolojinin amentüsüne uygun bir minvalde bütünüyle şekillendirmesi, liberallerin kurucu rasyonalizm dedikleri, bir toplum mühendisliği faaliyeti olacaktır ki tarihsel olarak sağ ve sol totaliter diktatörlük rejimlerinde bunun bolca örneği mevcut bulunmaktadır.

Bununla birlikte literatürde genel kabul gören maddi anlamda değil de şekli anlamda anayasa anlayışına paralel bir bakış açısıyla elbette ki 1978 Anayasasında yer alan bu düzenlemelerin de biçimsel olarak adına anayasa dediğimiz özel bir metin içerisinde yer almaları nedeniyle anayasal hükümler oldukları tartışma götürmez bir gerçeği oluşturmaktadır. Önemli olan hukuksal düzenlemelerin konusu, maddi içeriği değil, anayasa adı verilen ve supra norm karakterindeki özellikli kanun içerisinde yer alıp almadıklarıdır. Bu anlamıyla yazılı anayasalarda yer alan kurallar bütünü şekli anayasayı anlatırken; siyasi partilere, seçimlere, mahalli idarelere, şekli iktidarın haricindeki sosyolojik iktidar yapılarına dair yazılı ve yazısız kurallar manzumesi ise maddi anlamda anayasayı ifade eder (Arslan, 2018: 6).

Anayasaların başlangıç kısımları çoğu defa edebi bir üslupla kaleme alınan, mebzul miktarda tantanalı cümlelerden meydana gelen ve anayasaların yapılış nedenleri ile dayandıkları temel felsefeyi ortaya koyan metinlerdir (Gözler, 2019: 89). Bu bağlamda diğer Azerbaycan Anayasaları'ndan farklı olarak ilk defa bir "Başlangıç" (Preamble) kısmına da yer veren 1978 Anayasası, "Azerbaycan S.S.C.'nin Toplumsal Düzeninin ve Politikasının Esasları" başlığı adı altındaki Birinci Bölümü'nü (m. 1-30) ise dört fasıldan meydana gelecek şekilde düzenlemiştir:

Federal devlet – federe devlet ilişkisi temelinde “çok uluslu birlik devleti” olan devletin siyasal ve ekonomik yapısı, sosyal gelişme ve kültür, anavatanın savunusu ve dış politika (Abbasov, 2017: 68, 75).

Temel hak ve özgürlükler rejimi bakımından diğer anayasalara göre daha geniş bir haklar kataloğunu bünyesinde barındıran 1978 Anayasası, Azerbaycan anayasal gelişmeler tarihinde ilk defa “sağlığın korunması hakkı”, “konut hakkı”, “sanat hürriyeti” ve “kültürel başarılarından yararlanma hakkı” gibi haklar ve özgürlükleri de içermiştir (Hasanova, 2019: 135). Vatandaşların sosyal-ekonomik haklar ile siyasal ve kişisel hak ve özgürlüklere sahip olduğunu belirten Anayasa, İkinci Bölümü’nde (m.31-67), yani temel ilkelerden hemen sonra ve devletin kuruluşunu içeren hükümlerden önce “Devlet ve Kişi (Şahsiyet)” başlığı altında (V. ve VI. fasıllar) yurttaşlık statüsü, ikinci kısımda ise kişi hak ve özgürlükleri ile ödevlerini düzenlemekle diğer anayasalardan farklı bir biçimsel özelliğe sahip olmuştur (Abbasov, 2017: 68, 74). Bu durum salt düzenleme sistematığı bakımından mesele ele alındığında 1978 Anayasasının diğer anayasalara göre temel hak ve özgürlüklere verdiği özel önem ve değeri göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Özgürlükler hukuku bakımından 1978 Anayasası’ndaki bütün bu olumlu düzenlemelere karşın özel mülkiyetin yasaklanması, yalnızca komünist partinin tek başına iktidarına imkân tanınması, temel hak ve özgürlüklerin yaşama geçirilmesinin ve savunulmasının olanak dışı bulunması hususlarının da yine bu Anayasanın bariz özellikleri arasında yer aldığı ifade edilmelidir (Mehmetoğlu, 2010: 7). Yani kâğıt üzerinde de jure olarak mevcut olan temel hak ve hürriyetlerin uygulamada de facto olarak da kullanılabilmesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Nitekim temel haklara sahip olabilmek, devlete ve rejime karşı bazı ödev ve sorumlulukları da yerine getirme koşuluna bağlanmıştır. Bu bağlamda sosyalist devletin, halkın ve düzenin çıkar ve amaçlarına aykırı olarak temel hakların kullanılması halinde bu durum hakkın kötüye kullanımı sayılacak ve artık bu bağlamdaki hak süjelerinin anayasal bir koruma ve güvence rejiminden yararlanması da mümkün olmayacaktır.

Devletin yönetim organları ve sovyet adı verilen farklı konseyleri arasında merkezi esasa dayalı bir piramit sistemine göre yaşama geçirilen, güçler birliğine dayalı bu yönetim yapısında ayrı organlar olan yasama ve yürütme *demokratik merkezîyetçilik* prensibi bağlamında birleşmiş durumdadır. Ancak yürütme bu sistemin esas beyni ve dinamik, lokomotif gücüdür. Temel hak ve özgürlükler bu bütünleşmiş total güç karşısında etkisizdir. Esasen güçlerin yürütme organındaki bürokratik bir oligarşik dar grubun elinde toplandığı kuvvetler birliğine dayalı total bir ideolojik diktatörlük rejiminde temel hakların devlet karşısında anayasal güvence altında olduğundan da hiçbir şekilde söz edilemez.

1978 Anayasası, 185. maddesi hükmüyle, Azerbaycan S.S.C. Yüksek Sovyeti’nin üye tamsayısının asgari üçte iki çoğunluğunun kararıyla kendisinin değiştirilebileceğini öngörmek suretiyle, 1937 Anayasası gibi, katı anayasa modelini benimsemesine ve kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi kurmasına karşın, bütün kanunların ve devlet organı kararlarının Anayasaya uygun olması gerektiğini 184. maddesinde belirtmek suretiyle, anayasanın üstünlüğünü ilkesini aleni bir şekilde benimsemiş ve bu bakımdan 1937 Anayasasından ayrılmıştır (Abbasov, 2017: 69, 70). O dönemdeki Avrupa anayasal gelişmeler tarihine bakıldığında anayasa mahkemesinin 1978 Anayasası’nda kurulmamasını yadırgamak çok gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Zira Azerbaycan’ın içinde bulunduğu Birliğin böyle bir anayasaya uygunluk denetimi bakımından uygun bir sistemik zemin oluşturmadığı açıktır.

Esasen Avrupa'daki anayasaya uygunluk denetiminin, II. Dünya Savaşı sonrası, ardışık anayasa yapım dalgalarının 1970'li yıllarda Yunanistan, Portekiz ve İspanya'da faşizmin sona ermesi; Merkezi ve Doğu Avrupa'da ise 1989 sonrası komünizmin çöküşü ile birlikte gerçekleşmesi (Sweet, 2014: 160) bu tespiti tarihsel olarak da teyit etmektedir. Yine Almanya, İtalya ve Japonya'dan oluşan Faşizm cephesine karşı demokrasi cephesini oluşturan devletlerin II. Dünya Savaşındaki zaferinin ardından Avusturya, Almanya ve Fransa gibi bazı Batı Avrupa devletlerinin anayasa mahkemesi ihdas etmelerini de bu bağlamda bir gelişme olarak değerlendirmek gerekir.

Beş yılda bir seçilen ve 450 milletvekilinden meydana gelen “Azerbaycan S.S.C. Yüksek Sovyeti” yasama organını, bu organ tarafından beş yıllığına seçilen Bakanlar Konseyi (Nazırlar Sovyeti) yürütme organını; Azerbaycan Yüksek Mahkemesi, Nahçıvan S.S.C. Yüksek Mahkemesi, Bakü Şehir Mahkemesi, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Eyalet Mahkemesi ile ilçe (il) halk mahkemeleri teşkilatından oluşan, bağımsız hâkimler ve halk hâkim yardımcılarının görev yaptığı mahkemeler ise yargı organını meydana getirmektedir (Abbasov, 2017: 78 vd.).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanmasıyla yapılıp, yürürlüğe sokulan 1995 Anayasası'nın kabulüne kadar yürürlükte bulunan 1978 Anayasası'nda 1980'li yılların son yarısından sonra pek çok değişiklikler ve ilaveler gerçekleştirilmiştir (Hasanova, 2019: 135). Dört yüzden fazla olduğu belirtilen mahut ilave ve değişikliklerin bir bölümünün Sovyetler Birliği döneminde, fakat önemli bir kısmının ise bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeniden kurulmasının ardından yapıldığı ifade edilmelidir (Abbasov, 2017: 78 vd.). Esasen bütün bu değişikliklere karşın 1978 Anayasası'nın yürürlükte kalmaya devam etmesi ona özel bir önem atfedilmesine yol açmıştır. Zira hukuk tarihi bakımından bu Anayasanın Sovyetler Birliği'nin sona ermesinin ardından ilkin yürürlükte kalmaya devam ederek kamu hukuku bakımından geçiş yılları için önemli bir temel oluşturması, bu tespiti haklı kılmaktadır (Morgenthaler ve Heuser, 2009: 371).

S.S.C.B.'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesini yanında demokrasiye geçiş çabalarını da gerçekleyen bir belge olarak Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov liderliğindeki Hükümetin 30 Ağustos 1991 tarihinde kabul ettiği ve toplam 32 maddeden meydana gelen “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığına İlişkin Anayasal Akt”'a göre, 1978 Azerbaycan Anayasası'nın mezkur Akt'a aykırı olmayan düzenlemeleri yürürlükte kalacak ve bu Akt yeni Anayasaya temel teşkil edecektir ki gerçekten de daha sonra bağımsızlık döneminin ilk anayasası olan 1995 Azerbaycan Anayasası Giriş Bölümü'nün Birinci Paragrafı'nda, yüzyıllara dayalı devlet geleneğinin devamlılığının sağlanmasından bahsedilerek, 1991 tarihli “Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasal Akt”'a referans verilmektedir (Mehmetoğlu, 2010: 10).

2.9. 1978 Azerbaycan Anayasası'nın 1961 ve 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları'yla Karşılaştırılması

1978 Azerbaycan Anayasası'nın yürürlüğe girdiği ve 1995 yılına kadar yürürlükte kaldığı süre zarfından Türkiye'de 1961 ve 1982 Anayasaları yürürlükteydi. Bu nedenle 1978 Anayasası'nın 1961 ve 1982 Anayasalarıyla hazırlanışı, yapım süreci ve genel içeriği itibarıyla farklı açılardan karşılaştırılabilirliği mümkündür. Bu bağlamda öncelikle ifade etmek gerekirse 1987 Azerbaycan Anayasası, 1977 S.S.C.B. Anayasası'na uygun bir anayasa yapılması ihtiyacı nedeniyle hazırlanmıştır. 1961 ve 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları ise askeri darbeler sonrasında devlet iktidarını fiilen ele geçiren güçlerin kendilerini meşrulaştıracak yeni bir anayasal düzen inşa etme istekleri bağlamında yapılmışlardır.

1978 Anayasası bunun için özel olarak kurulan Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanmıştır. Komisyon üyeleri belirlenirken asker sivil ayrımı yapılmadığı gibi, bunların doğrudan halk tarafından seçilmesi de söz konusu olmamıştır. Oysa yine halk tarafından seçilmemesine rağmen 1961 Anayasası'nın hazırlayan Kurucu Meclis'in, askeri darbeye yönetimi ele geçiren askerlerden meydana gelen ve Milli Birlik Komitesi adı verilen askeri kanadı ile Temsilciler Meclisi denilen sivil kanadı mevcuttu. Aynı tespit 1982 Anayasası için de geçerlidir. 1982 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis, üyeleri halk tarafından seçilmeyen, darbeci generallerden meydana gelen Milli Güvenlik Konseyi adlı askeri kısım ile Danışma Meclisi adı verilen sivil kısımdan oluşuyordu.

1978 Anayasası'nı hazırlayan Anayasa Komisyonu'nu sadece anayasayı hazırlamakla görevli ve yetkili olan ve bunun dışında normal yasama faaliyetlerinde bulunmayan Amerikan tipi kurucu meclise ya da konvansiyona benzetebiliriz. Tıpkı 1978 Anayasası gibi, Türkiye Cumhuriyeti 1961 ve 1982 Anayasaları da kurucu meclisler tarafından hazırlanmıştır. Ancak her iki Anayasayı hazırlayan Kurucu Meclisler çıkardıkları kanunlarla fazladan yasama faaliyetinde de bulunmuşlardır. Bu durum Fransız tipi kurucu meclis modeline karşılık gelmektedir.

1978 Anayasası'nı hazırlayan kurucu meclis olarak Anayasa Komisyonu'nun üyeleri sistemin tekçi ideolojik yapısı nedeniyle çoğulculuktan ve temsilde adaletten uzak bir yapıdadır. Anayasa Komisyonu üyeleri Azerbaycan S.S.C. Yüksek Sovyeti'nin tercihleri doğrultusunda belirlenmiştir. 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclisin temsili yönü bu bağlamda daha güçlü olmasına karşın aynı saptamayı 1982 Anayasasını hazırlayan Kurucu Meclis için rahatlıkla yapmak mümkün gözükmemektedir. Nitekim 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclisin sivil kanadı olan Temsilciler Meclisi'nde, iktidarına darbe yapılan Demokrat Parti dışındaki iki parti olan C.H.P. ve C.K.M.P., hem doğrudan doğruya kendilerine özgülenen kontenjanlar hem de iller ve meslek kuruluşları temsilcileri içerisinde yer alan üyeleri yoluyla, yer almalarına ve Anayasa'nın hazırlanmasına büyük oranda etkide bulunabilmelerine karşın, 1982 Anayasası'nın kurucu meclisi olan Danışma Meclisi'nde siyasi partilerin hiçbir şekilde temsili söz konusu olmamıştır (Özbudun, 2018: 37).

1978 Anayasası'nı hazırlayan Anayasa Komisyonu'nun anayasa taslağı üzerinde görünüşte de olsa kamusal tartışma yapılması mümkün olmuştur. Ancak bu kamusal tartışmanın içinde bulunulan rejimin total ideolojik yapısı göz önünde bulundurulduğunda ne çoğulculuğundan ne de özgürlükçü demokratik bir ortamda yapıldığından söz edilebilir. 1961 Anayasası için yapılan referandumda ise siyasal partilerin kamuoyu oluşturmak amacıyla aktif bir şekilde faaliyette bulunabilmelerine karşın, 1982 Anayasası referandumuyla ilgili 70 sayılı Millî Güvenlik Konseyi Kararında, görüş ve önerilerin açıklanmasına *münhasıran Anayasa taslağının geliştirilmesi maksadı içinde* kalınması gerektiği, *Anayasanın halkoylamasında, halkın vereceği reyın nasıl olması gerekeceği hususunda etki yapacak herhangi bir telkinde* bulunulmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. (Özbudun, 2018: 38).

1978 Anayasası, Azerbaycan S.S.C. Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilmiş, ayrıca bir referandum yapılmamıştır. Yüksek Sovyet'te temsil edilen iradenin varlığı yeterli görülmüş, halkın doğrudan katılımını öngören bir anlayışla halk oylamasına gidilmesi gerekli görülmemiştir. Oysa 1961 ve 1982 Anayasaları kurucu meclislerin kararlarının ardından referanduma sunularak kesinleşmişlerdir. Egemenliğin halk tarafından doğrudan doğruya kullanılmasının anayasal araçlarını biri olan halk oylaması yolu böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin her iki Anayasası için de başvurulan bir yol olmuştur.

Azerbaycan anayasal gelişmeler tarihinde ilk defa bir Başlangıç Kısmı'na yer veren 1978 Anayasası, 185 madden oluşan düzenleme hacmiyle, kazuistik anayasa yapım yöntemine tipik örnek teşkil eden bir anayasadır. Osmanlı – Türk anayasal gelişmeler tarihinde ise ilk defa bir Başlangıç Kısmı'na bünyesinde yer veren 1961 Anayasası da yine, geçici maddeleri dışında, 157. maddeden oluşan uzun metni yapısı itibarıyla kazuistik anlayışı benimseyen bir anayasa olmuştur. Aynı tespit 1982 Anayasası için daha kolaylıkla yapılabilir. Zira 1961 Anayasası'na göre daha uzun bir Başlangıç Kısmı bulunan 1982 Anayasası'nda, geçici maddeler hariç, toplam 177 madde yer almıştır. Dolayısıyla bu üç anayasa içerisinde en kazuistik olanın, kalıcı maddelerin sayısı itibarıyla, 1978 Azerbaycan Anayasası olduğu ifade edilmelidir.

1978 Azerbaycan Anayasası, S.S.C. Yüksek Sovyeti üye tamsayısının en az üçte ikisinin çoğunluk oyuyla değiştirilebileceğinden katı bir anayasadır. Aynı tespiti 1961 ve 1982 Anayasaları için de yapabiliriz. Zira 1961 Anayasası'nın 155. maddesine göre anayasanın değiştirilmesine ilişkin teklif, yasama organının oluşturan iki meclis olan Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nun ayrı ayrı üye tamsayılarının üçte ikisinin kabul oyuyla mümkün olabiliyordu. Üstelik katı anayasa modelinin bir başka alameti olarak 1961 Anayasası, dokuzuncu maddesiyle, devlet şeklinin Cumhuriyet olduğunu belirten Anayasa düzenlemesinin değiştirilemeyeceğini, hatta değiştirilmesinin teklif dahi edilemeyeceğini düzenlemiştir. 1982 Anayasası hem 1978 Azerbaycan hem de 1961 Anayasası'na göre daha katıdır. Bir kere Anayasa, değiştirilemeyen, değiştirilmesi teklif dahi edilemeyen hükümlerin sayısını arttırmıştır. Nitekim 1982 Anayasası'nın dördüncü maddesine göre, Anayasanın birinci maddesindeki Cumhuriyet devlet şekline ilişkin düzenleme ile ikinci maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri ve üçüncü maddesi hükümleri değiştirilemeyeceği gibi, değiştirilmesinin teklif dahi edilmesi mümkün değildir. Yine anayasanın değiştirilmesi teklifinin, Meclisin üye tamsayısının en az beşte üç çoğunluğunca, kabul edilmesi gerekir.

1978 Anayasası, 1961 ve 1982 Anayasaları gibi anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesini kabul etmesine karşın, bunu yaptırma sağlayacak bir anayasal organ olarak anayasa mahkemesi kurmamasıyla onlardan ayrılmıştır. Osmanlı – Türk anayasal gelişmeler tarihinde anayasa mahkemesi ilk defa 1961 Anayasası'yla ihdas edilmiş, 1982 Anayasası da bunu devam ettirmiştir. Böylece anayasa hukukunun yargısal müeyyidesini ilgilendiren iki organ olan, norm koyan yasama organı ve bunu icra eden hükümetin, geniş oranda hukuki denetime tabi olmamaları önlenmiştir (İba ve Kılıç, 2019: 40, 41). Bu durumun, devletin bütün organlarının eylem ve işlemlerinin yargısal denetime altında olmasına ilişkin hukuk devleti ilkesinin pekiştirilerek ve mükemmelleştirilerek hayata geçirilmesi anlamına geldiği açıktır.

Devletin temel organları ile temel hak ve özgürlükler anayasaların temel düzenleme konularını oluşturmaktadır. Tıpkı 1978 Anayasası gibi, 1961 ve 1982 Anayasaları da bir anayasada bulunması zorunlu olmayan konulara ilişkin olarak çok sayıda hükmü bünyelerinde barındırmaktadırlar. Sözgelimi 1961 Anayasası'nda “Tabii servet kaynaklarının aranması ve işletilmesi”ne ilişkin 130. madde, “Ormanların korunması ve geliştirilmesi” ne yönelik 131. madde ile 1982 Anayasası'nda yer alan “Kıyılarından yararlanma”ya dair 43. madde, “Yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşları”nı içeren 62. madde bu kapsamdaki düzenlemelerden bazıları olarak ifade edilebilir. Ancak her üç Anayasa'da da yer alan bu düzenlemelerin, anayasa metni içerisinde yer almaları nedeniyle, içerikleri veya maddi düzenleme konuları neye ilişkin olursa olsun, birer anayasa hükmü oldukları kuşkusuzdur. O halde maddi değil, şekli anlamda anayasa anlayışı, bütün bu anayasal düzenlemeler bakımından geçerlilik taşıyan temel modeli oluşturmaktadır.

Vatandaşların sosyal-ekonomik haklar ile siyasi ve kişisel hak ve özgürlüklere sahip olduğunu belirten 1978 Anayasası, temel hakları üç başlık adı altında düzenlemektedir. 1961 ve 1982 Anayasaları da, benzer şekilde, kişi hakları ve ödevleri, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler ile siyasi haklar ve ödevler başlığı altında temel hakları sınıflandırarak düzenlemişlerdir. Bununla birlikte kuvvetler birliğine dayalı bir totaliter diktatörlük rejimi olarak dönemin Azerbaycan'ında, temel hakların devlet karşısında güvence altında olduğu iddia edilemez. Oysa Federal Alman Anayasası'ndan esinlenerek yumuşak kuvvetler ayrılığına dayalı parlamenter- demokratik bir hükümet sistemi kuran 1961 Anayasası, temel hakların sınırlandırılmasına sınırlar getirerek, oldukça teminatlı bir temel haklar rejimi oluşturmuştur. Yürütmenin güçlendirilmesini kendisine ana hedef olarak koyan 1982 Anayasası'nın ilk halinde daha az güvenceli bir temel haklar rejimi oluşturulmuş, ancak daha sonra Avrupa Birliği üyeliği için Anayasa'da kademeli olarak gerçekleştirilen köklü değişikliklerle tekrar söz konusu haklar hukuki teminat altına alınmıştır.

1978 Anayasası'na göre, 450 milletvekilinden oluşan "Azerbaycan S.S.C. Yüksek Sovyeti" yasama organını oluştururken, bu organın muadili 1961 Anayasası'nda Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu, 1982 Anayasası'nda ise Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur. Azerbaycan Anayasası'nda yürütme organı "Azerbaycan S.S.C. Yüksek Sovyeti'nin seçtiği Bakanlar Konseyi (Nazırlar Sovyeti)"dir. 1961 Anayasası'nda ise parlamenter-demokratik hükümet sistemi nedeniyle Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı yürütme organını oluşturmuştur. Yürütmenin esas görevli ve yetkili kanadı Bakanlar Kurulu iken Cumhurbaşkanı sembolik olarak yürütmenin başında yer almıştır. Yürütmenin bu düalist ya da ikili organik yapısı aynı şekilde 1982 Anayasasının ilk halinde de devam ettirilmiştir. Ancak 6771 sayılı Kanunla gerçekleştirilen değişikliklerin 2017 referandumuyla onaylanmasının ardından, bu değişikliklerin 9 Temmuz 2018 tarihinde yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye, yürütmenin sadece Cumhurbaşkanından meydana geldiği, Türk tipi bir model olarak, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçmiştir. Modern devletlerin üçüncü temel fonksiyonunu ifa eden yargı organı bakımından ise 1961, 1978 ve 1982 Anayasalarının ortaklaştığı görülmektedir. Nitekim bağımsız hakimler ve mahkemeler, her üç Anayasada da yargı yetkisini münhasıran kullanan organlar olarak ifade edilmiştir.

SONUÇ

Azerbaycan anayasa gelişmeler tarihi itibarıyla yüzyılı aşan, zengin bir tecrübeye sahiptir. Söz konusu tarihsel tecrübenin imbiğinden süzülerek; işgal, iç savaş ve kıtal gibi acı birtakım hadiselerin travmatik yaşanmışlığıyla, aşamalı ve meşakkatli bir süreç sonunda, günümüzdeki Azerbaycan anayasal düzenine ait bütün kurum ve kurallar meydana gelmiştir. Azerbaycan'ı mevcut siyasal sistem yapısıyla daha sağlıklı ve çok boyutlu bir bakış açısının prizmasından geçirerek anlayabilmek için öncelikle bu devletin anayasal gelişmeler tarihinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Zira bir devletin geleneksel alt-yapısına dahil bulunan anayasal kurumlar ve ilkeler, üst yapıdaki köklü değişikliklere rağmen, bir şekilde kendi iç dinamikleriyle süreklilik göstererek, varlıklarını devam ettirirler. Bu bağlamda son bağımsızlık sonrası yapılan 1995 Anayasası ile kurulmak istenen demokratik hukuk devleti idealinin temelleri, Çarlık Rusya'sının yıkılmasından sonra kurulan, ancak sadece iki yıl yaşayabilen, ilk, demokratik Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne dayanmaktadır.

Azerbaycan'ın ilk bağımsız ve ulusal egemenliğe dayalı demokratik cumhuriyeti olan Halk Cumhuriyeti'nin varlığına, Sovyetler Birliği tarafından gerçekleştirilen işgalle son verilmesinin ardından, Birliğin hakimiyetine girerek bu yeni federal yapının federe devleti olan Azerbaycan S.S.C., yeniden bağımsızlığını kazanıncaya kadar ki dönemde; 1921, 1927, 1937 ve 1978 yıllarında olmak üzere, toplam dört anayasa yapmıştır.

Bütün bu anayasaların yapılmasındaki temel motivasyon kaynağı ve ortak özellik S.S.C.B. Anayasası'nda gerçekleştirilen değişikliklerin, Birlik cumhuriyeti olarak Azerbaycan'da da bir an önce yaşama geçirilmesini sağlamaktır.

Birliğin tek parti diktatörlüğüne dayanan, Marksist – Leninist ilkeleri esas alan, kuvvetler birliğine dayalı, monist ve total ideolojik yapısı ile lokalden ulusala, ulusaldan ulusüstü Birlik yapılanmasına kadar sovyetler (meclisler) şeklinde örgütlenmiş, hiyerarşik siyasi ve idari yapılanmasının meşruiyet temelini oluşturan sözde *demokratik merkezîyetçilik* ilkesi, aynen Sosyalist Cumhuriyet dönemi Azerbaycan Anayasalarına da yansıtılmıştır. Bu durum mezkûr Anayasaların anayasacılık hareketleriyle amaçlanan; devlet iktidarının sınırlandırılması, temel hakların güvence altına alınması ile demokratik usullerle oluşturulan parlamentonun görev ve yetki alanının yürütme organı karşısında genişletilmesi şeklindeki işlevleri yerine getirebilmesini olanak dışında bırakmıştır. Bu bağlamda Sosyalist Cumhuriyet dönemi Azerbaycan Anayasalarının *anayasacılıksız anayasalar* olduğu ifade edilmelidir.

Bununla birlikte temel hak ve özgürlüklerin korunmasından yasama, yürütme ve yargı organlarının varlıklarını devam ettirmesine kadar pek çok kaide ve müessesenin, farklı isim ve görünüm altında ve kâğıt üzerinde de olsa, geleneksel varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Kurumsal hafıza korunmuş, buna temel teşkil eden ilke ve değerler devam ettirilmiştir. Aksi bir durumda yeniden kazanılan tam bağımsızlığın ardından bu kadar hızlı ve kolay bir şekilde demokratik hukuk devletine ilişkin ilke ve kurumlar oluşturulamaz, demokratik bir anayasa olan 1995 Anayasası gibi bir anayasa yapılamazdı.

Osmanlı – Türk anayasal gelişmeler tarihine Azerbaycan anayasal gelişmeler tarihi bakımından karşılaştırmalı bir bakış açısıyla baktığımızda, ilk ifade etmemiz gereken, daha eski bir geçmişe sahip olduğudur. Nitekim Osmanlı-Türk anayasa gelişmeleri bakımından ilk anayasal belge 1808 tarihli Sened-i İttifak iken Azerbaycan'da buna karşılık gelen düzenleme 1918 tarihli İstiklal Beyannamesi'dir. Her iki metnin ortaya çıkışı ve içerdiği düzenlemeler *anayasacılık düşüncesine* uygun bir doğrultudadır. Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti'nden itibaren yürürlüğe sokulan dört Anayasanın varlığına karşılık Osmanlı – Türk anayasal gelişmeler tarihinde 1876, 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları olmak üzere beş adet anayasa yapılmıştır. Bütün bu anayasaların ortak özelliği, içindeki buldukları ortamda gerçekleşen bir takım olağanüstü siyasi ve ekonomik gelişmelere cevap vermeye çalışan, tepki anayasaları olmalarıdır. Bu anayasalarla, anayasacılık düşüncesi esas alınarak, Batılı anlamda bir parlamenter demokratik hukuk devleti kurulması amaçlanmış, buna ilişkin kurum ve kurallar rejimi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin iki asrı aşkın bir zamandan beri süregelen modernleşme müktesebatıyla, demokratik *çoğulculuk* ve *eşitlik vatandaşlık* prensiplerini yaşamaya geçirmeye yönelik yürüyüşü yer yer kesintiye uğramasına karşın varlığını biteviye sürdürmektedir. Türkiye'nin geleneksel medeniyet oryantasyonu ve vokasyonu dolayımında gerek çok daha erken tarihlerde anayasal gelişmelerini başlatması gerekse de kesintisiz olarak Batı dünyasının kurum ve kuruluşlarının bütün oluşumlarında yer alması, bu konularda, Azerbaycan'a göre kendisini çok daha avantajlı bir noktaya taşımıştır. Ancak tek milletin iki devleti olarak hem Azerbaycan Cumhuriyeti hem de Türkiye Cumhuriyeti bakımından anayasacılık düşüncesinin bütün gereklerini karşılayan bir anayasa yapmak suretiyle, temel haklar ve özgürlüklere dayanan, demokratik hukuk devletine uygun, çağdaş bir siyasi düzene ulaşma hedefinin varlığı, halen kendini büyük bir gereksinim olarak ortaya koymaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbasov, A. (2017). *Azerbaycan'da Anayasal Gelişim*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Aliyev, C. (2010). *Azerbaycan Anayasal Yargı Sisteminde "Şikâyet" Denetim Usulü: Anayasa Şikâyeti*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, Z. (2018). Anayasaya Giriş: Temel Kavramlar. *Anayasa Hukuku*. (Ed. Z. Arslan). Erzurum: Açıköğretim Fakültesi Yayını: 4-24.
- Fenz, H. (2000). *Vom Völkerfrühling bis zur Oktoberrevolution 1917: Die Rolle der aserbajdschanischen Elite bei der Schaffung einer nationalen Identität*. Münster: LIT Verlag.
- Geukjian, O. (2016). *Ethnicity, Nationalism and Conflict in the South Caucasus: Nagorno-Karabakh and the Legacy of Soviet Nationalities Policy*. New York: Routledge.
- Gözler, K. (2019). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Hasanova, S. (2019). Azerbaycan'da Anayasa Yapım Süreci. *İzmir Barosu Dergisi* 2, 127-159.
- Hesmer, K. – H. (2008). *Flaggen und Wappen der Welt*. (Ed. M. Herkt, P. Niebuhr-Timpe). München: Wissenmedia Verlag.
- Hille, C. (2010). *State Building and Conflict Resolution in the Caucasus Eurasian Studies Library*. Leiden-Boston: Brill.
- İba, Ş. ve A. Kılıç (2019). *Anayasa Yargısı Dersleri*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Mehmetoğlu, E. (2010). *Azerbaycan Anayasasında Yürütme Erki*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Morgenthaler, G., C. Heuser (2009). "Die Verfassung der Republik Aserbajdschan – Entwicklungslinien und Perspektiven". *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 69, 365-396.
- Mustafayev, B. (2013). "Rezultade Hükümeti Dönemi ve Yaşanan Terör Olayları (1918-1920)". *Avrasya İncelemeleri Dergisi* II, 2, 205-231.
- Özbudun, E. (2018). *Anayasa Hukuku*. (Ed. E. Özbudun, B. Yücel). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını No: 1658.
- Paşayeva, G., İ. Bağirova, K. Makilialiyev, F. Mehdiyev (2013). "SSCB'de Yarı-Özerkliğin Hukuki Durumu: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Örneği". *Uluslararası Suçlar ve Tarih* 14, 69-104.
- Sweet, A. S. (2014). "Constitutions and judicial powers". *Comparative Politics*, Third Editon. (Ed. D. Caramani). New York: Oxford University Press.
- Thatcher, B. D. (2011). *Adamant Aggressors: How to Recognize and Deal with Them*, United Staates of America: Xlibris Corporation.
- Wilson, G. H. (2013). *Ilham: Portrait of a President*. Bloomington: AuthorHouse.

- Yakar, Ü. (2018). “1920-1930 Yıllarında Azerbaycan’ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti”. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol. 3, Sayı/No. 1 Bahar/Spring, 306-325.
- Yılmaz, Ö. (2011). Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Gelişmeler (1991-2010), *Orta Asya Güney Kafkasya siyasi gelişmeler: 1991-2010*. (Ed. N. İyikan). İstanbul: Hiperlink Eğitim, Yayın, San. Tic. ve Ltd. Şti.
- Zardabli, I. B. (2014). *The History of Azerbaijan: from ancient times to the present day*. London: Published by Rossendale Books.